

ESPAIS DE MEMÒRIA

Els batallons disciplinaris a les excavacions d'Empúries (1940-1942)

En la represa de les excavacions arqueològiques a Empúries els anys immediatament posteriors a la fi de la Guerra Civil i a l'inici de la dictadura franquista es va recórrer al treball dels batallons disciplinaris de presoners de guerra, que havien lluitat abans a l'exèrcit republicà. Aquelles unitats de soldats represaliats, aleshores destinades sobretot a la reconstrucció de les infraestructures malmeses durant el conflicte, ponts, carreteres i a la instal·lació de noves bateries de defensa, serviren també, en aquest cas, com a treballadors forçats per reprendre el descobriment de diversos monuments coberts per tones de sorra. Els primers soldats presoners destinats a aquestes tasques, entre els mesos de setembre del 1940 i març del 1941, formaven part de la 4ª Companyia del Batalló de Treballadors Figueres 71.

Soldats del "Batallón de Trabajadores Figueres 71" formant davant el llenç sud de la muralla de la ciutat romana. Arxiu: Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Treballant a les restes de l'amfiteatre. Al fons es poden veure els barracons. Arxiu: Museu d'Arqueologia de Catalunya.

L'any 1939 Martín Almagro Basch havia estat nomenat director del Museu Arqueològic de Barcelona i també responsable de les excavacions en el jaciment emporità. D'acord amb els seus objectius per reprendre els treballs arqueològics, necessitava disposar de diners i de mà d'obra. En el primer sentit va mantenir una hàbil política de captació de fons públics i privats. Pel que fa al segon objectiu, aquest fou possible mercès a les bones relacions que Almagro mantenia amb el capità general de la IV Regió Militar, el tinent general Luís Orgaz, i que es van mantenir més endavant amb el seu relleu, Alfredo Kindelán, el 26 de maig de 1941, tot fent possible la cooperació de l'exèrcit per poder dur a terme les excavacions amb soldats represaliats.

Inicialment hi va treballar un grup d'uns 70 soldats i es centraren, sobretot, en acabar el descobriment de la muralla meridional de la ciutat romana i en l'exhumació de les restes de l'amfiteatre i la palestra. Aquestes restes es trobaven cobertes amb potents nivells de sorres que es varen extreure i es varen carregar mitjançant la instal·lació de diverses línies de rails i vagonetes, però les tasques també s'estengueren a altres llocs del conjunt arqueològic.

Ben aviat d'iniciades aquestes tasques, el 28 de setembre de l'any 1940, es va descobrir també la tomba 69 de la necròpolis Bonjoan, que va aportar un interessant acompanyament funerari de finals del segle VI aC.

La tomba 69 de la necròpolis Bonjoan es va descobrir en les feines de seguiment del tram sud-est de la muralla de la ciutat romana. Arxiu: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

Martín Almagro explica el jaciment al vicesecretari del Movimiento, Pedro Gamero del Castillo, en una visita realitzada el 19 de gener de 1941 acompanyat per la delegada de la Sección Femenina, Pilar Primo de Rivera i dels membres del V Congrés Nacional de la Sección Femenina, celebrat a Girona (La Vanguardia).

Els treballs a Empúries dels soldats presoners del Batalló de Treballadors Figueres 71 acabaren a finals del mes de març de 1941. Posteriorment, en el mes de desembre del mateix any, es va desplaçar fins a Empúries i l'Escala una unitat del Batalló Disciplinari de Soldats Treballadors 46, aleshores instal·lat a Punta Palomera (Cadis). Finalment, a principis d'agost del 1942, els soldats presoners d'aquesta unitat, que havia arribat a comptar amb uns 150 homes, simultàniament, per a dur a terme els treballs arqueològics, varen ser traslladats per realitzar altres treballs diversos a l'illa de Mallorca. Més endavant, les excavacions prosseguiren, però ja amb la participació d'unitats més reduïdes de soldats de lleva.

Supervisats pels encarregats del museu i vigilats per 25 soldats de l'exèrcit, comandats per un tinent, un sergent i diversos caporals al càrrec del batalló, els treballs es varen realitzar en condicions molt dures i s'acompanyaven de càstigs freqüents. Tre-

ballaven de dilluns a dissabte, descansaven el diumenge, dia que havien d'assistir a missa a l'Escala, a l'església o a la plaça. El treball d'excavació s'alternava amb tasques d'adoctrinament polític i instrucció militar, que anava a càrrec dels oficials i suboficials del batalló. Els soldats estaven allotjats en barracons instal·lats a la Coma i a la zona de la palestra, al sud de la muralla romana, i també en una nau gran i ruïnosa a l'Escala, prop del mar, amb unes condicions sanitàries molt dolentes. A la precarietat i la insalubritat de l'allotjament, s'afegien la manca d'higiene i les malalties recurrents, com la gastroenteritis, la febre de Malta i el tifus, i una alimentació deficient, fins al punt de motivar gestos cada vegada més freqüents de solidaritat per part dels veïns de l'Escala, en especial en forma de peix que pogués pal·liar el pobre ranxo que rebien per menjar. La relació amb els habitants del poble cada vegada es feia més estreta i amistosa, fins al punt de participar en les festes locals i en la pràctica del futbol.

Missa de campanya a l'actual plaça Víctor Català durant la Setmana Santa de 1941, amb assistència dels soldats presoners d'Empúries. Foto: Joan Lassús. Arxiu Municipal de l'Escala.

El record de la participació forçada dels batallons de soldats treballadors ha estat fins ara destacat en el marc de diverses exposicions, publicacions i conferències que han tractat la història de les excavacions emporitanes i ha estat objecte també de recerques i estudis específics, especialment els realitzats per part del professor Francesc Gracia, catedràtic de la Universitat de Barcelona, tot recollint també els testimonis d'alguns dels integrants d'aquelles unitats. Restava encara pendent fins ara, però, la instal·lació en el jaciment d'un element museogràfic estable de senyalització i d'informació que servís per difondre la memòria d'aquesta trista pàgina de la història recent d'Empúries. Amb la instal·lació d'aquest plafó, per iniciativa conjunta del Museu d'Arqueologia de Catalunya, l'Ajuntament de l'Escala i el Memorial Democràtic, es vol retre homenatge als soldats d'aquelles unitats disciplinàries que, amb la seva tasca realitzada malauradament en circumstàncies molt penoses i humiliants, varen ser també partícips del llarg procés de descoberta arqueològica de l'antiga Empúries.

Plafó col·locat al sud de la muralla de la ciutat romana d'Empúries.

El plafó, que senyalitza un nou lloc de la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya, s'incorpora com un punt visible en l'itinerari de visita pública del conjunt arqueològic, a la zona propera a les restes de l'amfiteatre i la palestra, escenaris d'una part important dels treballs efectuats amb els batallons de soldats presoners.

Per a més informació:

- GRACIA, F., *Arqueología de la memoria (1939-1962). Batallones disciplinarios de soldados-trabajadores y tropas del ejército en las excavaciones de Ampurias (1940-1943)*, MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQÜÉS, J. eds., *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Crítica, Barcelona, 2003, 37-61.

- GRACIA, F., *Una història oculta. Batallons disciplinaris de treballadors a les excavacions d'Empúries (1940-1942)*, *Fulls d'Història Local*, 87, L'Escala, juny de 2004.

- GRACIA, F., *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*, Edicions Bellaterra, Barcelona, 2009.

- GRACIA, F., *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, Publicacions i Edicions, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2012. En especial us remetem al capítol 7: "Empúries. Batallons de treballadors i Cursos Internacionals d'Arqueologia", 165-191.

- TREMOLEDA, J., *El franquisme de postguerra, 1939-1949, 1908-2008. 100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries*, Ajuntament de l'Escala, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Girona, 2008, 34-38.